

ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND SOURCE ISSUES IN HISTORICAL SCIENCE

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.168>
УДК 303.01.81'2.930.1

Андрій Мартинов

д-р. іст. наук, проф., пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: martynov.andriy15@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7754-5549>

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СЕМІОТИКИ НОВІТНЬОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

У статті проаналізовано понятійний апарат семіотики новітньої європейської історії. Метою статті є концептуалізація понятійного апарату, який використовується в семіотичних дослідженнях європейської історії. Соціальні науки, на відміну від природничих, які займаються реаліями, котрі самі себе не називають, мають справу з феноменами людського життя. Назви змінюються в часі і просторі без будь-якого зв'язку з іманентними змінами самих речей, що свідчить про наполегливий пошук адекватної назви для багатьох речей і знаків. Основним предметом семіотичного аналізу стають історичні смисли. Історія стає способом наукової реконструкції минулого. До історичної науки факти, знаки й символи проходять через індивідуальну й колективну пам'ять. Скарбом семіотичних значень є різноманітні наративи. Тексти в різних контекстах дають різну семантику. Кожен є учасником цього захоплюючого процесу, кінцевого результату якого у принципі немає. За цих обставин аналіз нестабільності стає важливішим за

пошук «точки опори». Ця теза є особливо важливою для мозаїчної історії народів Європи. У цьому сенсі можна вести мову про європейську мета-історію, тобто історію смислів історії Європи. Комунізм і фашизм об'єднує не тільки тоталітарна практика, а й політичний «синтаксис», тоді як лібералізм взагалі є іншою політичною мовою. Будь-яка подія починається на інформаційному рівні. Одного разу потрапивши у свідомість, інформація залишається там назавжди, розвиваючись і набуваючи нових характеристик. Постмодерн веде до анти-інтелектуального перед-модерного мислення. Семантичні межі між категоріями розмиваються, вони гнучкі, відкриті до змін та постійних соціально-економічних трансформацій. Самосвідомість епохи модерну спиралася на досягнення економіки та класичної соціології, котрі пропагували цінності єдиного універсального прогресу для всього людства. Самосвідомість постмодерну ідентифікується на принципах культурної антропології та етнології, тобто наук, які наголошують на неоднорідності соціокультурного поля людства. Історична семіотика працює зі стереотипами сприйняття знаків і символів, декодує їх та адаптує для наукового використання.

Ключові слова: понятійний апарат, історична семіотика, нова європейська історія, модерн, постмодерн.

Andriy Martynov

Doctor of History, Professor, Leading Researcher
Institute of History of Ukraine

the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: martynov.andriy15@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7754-5549>

THE CONCEPTUAL APPARATUS OF SEMIOTICS OF MODERN EUROPEAN HISTORY

The article analyses the conceptual apparatus of semiotics of modern European history. The social sciences, unlike the natural sciences, which deal with realities that do not call themselves, deal with the phenomena of human life. Names change in time and space without any connection to the immanent changes of things themselves, which indicates a persistent search for an adequate name for many things and signs. Historical meanings become the main subject of semiotic analysis. History becomes a way of scientific reconstruction of the past. In historical science, facts, signs and symbols come

through individual and collective memory. Various narratives are a treasure trove of semiotic meanings. Texts in different contexts give different semantics. Everyone is a participant in this exciting process, the end result of which, in principle, is not. Under these circumstances, the analysis of instability becomes more important than finding a "fulcrum". This thesis is especially important for the mosaic history of the peoples of Europe. Communism and fascism are united not only by totalitarian practices but also by political "syntax", while liberalism in general is a different political language. Every event starts at the information level. Postmodernism leads to anti-intellectual pre-modern thinking. Semantic boundaries between categories are blurred; they are flexible, open to change and constant socio-economic transformation. The self-consciousness of the modern era was based on the achievements of economics and classical sociology, which promoted the values of a single universal progress for all mankind. Postmodern self-consciousness is based on the principles of cultural anthropology and ethnology, of sciences that emphasize the heterogeneity of the socio-cultural field of mankind. Historical semiotics works with stereotypes of perception of signs and symbols, decodes them and adapts them for scientific use.

Keywords: *conceptual apparatus, historical semiotics, new European history, modern, postmodern.*

Середньовічна суперечка між філософами схоластами-номіналістами та філософами-реалістами досі є приводом для ламання риторичних списів. Адже соціальні науки, на відміну від природничих, які займаються реаліями, котрі самі себе не називають, мають справу з феноменами людського життя. Аби дати назву різноманітним феноменам своєї повсякденності, люди не очікують, допоки вони стануть об'єктом наукового дослідження. Назви змінюються в часі і просторі без будь-якого зв'язку з іманентними змінами самих речей, що свідчить про наполегливий пошук адекватної назви для багатьох речей і знаків. Множинність назв речей і знаків урізноманітнює науковий пошук та робить його непрогнозованим. Основним предметом семіотичного аналізу стають історичні смисли. Причому смисли соціальні суб'єкти адаптують до своїх актуальних потреб. У цьому сенсі історія стає способом наукової реконструкції минулого. До історичної науки факти, знаки і символи проходять через індивідуальну і колективну пам'ять. Причому соціальна пам'ять як спосіб пригадати минуле є більше де-конструктивним інструментом, адже є переважно вибірковою. Якісь знаки й символи краще запам'ятовуються, інші пам'ять цензурує і вкладає на свої «архівні полицки».

Скарбом семіотичних значень є різноманітні нарративи. Тексти в різних контекстах дають різну семантику, тобто набувають часто діамет-

рального значення тому, який закладав автор або автори того чи іншого тексту. В інформаційному суспільстві ситуація стає ще хаотичнішою, адже під перманентним тиском різних інформаційних потоків індивідуальна й колективна свідомість переживає своєрідний синдром інформаційної втоми.

Також важливо не забувати, що світогляд, або «картина світу» завжди варіативна. У процесі формування світоглядних настанов відсутній поділ на експериментаторів та спостерігачів. Кожен сучасник є свідомим або несвідомим учасником цього захоплюючого процесу, кінцевого результату якого в принципі немає. За цих обставин аналіз нестабільності стає важливішим за пошук «точки опори».

Ця теза є особливо важливою для мозаїчної історії народів Європи. У цьому сенсі можна вести мову про європейську мета-історію, тобто історію смислів історії Європи. Треба розуміти, наскільки по-різному люди сприймають світ і власну історію й керуватися цим розумінням. Порушення культурних кордонів здатне зруйнувати розуміння, тим паче, що будь-яка символічна система іманентно не може бути універсальною. Тому що ресурс розвитку в різноманітності. Комунізм і фашизм об'єднує не тільки тоталітарна практика, а й політичний «синтаксис», тоді як лібералізм взагалі є іншою політичною мовою.

Існують різні підходи до тлумачення семіотичних проблем на онтологічному, феноменологічному, сакральному, ціннісному, гносеологічному рівнях. Резюмуємо ключові ідеї, які стосуються цих підходів.

«Буття і час, — писав М. Гайдеггер, — взаємно детермінують одне одного, однак, ні перше, буття, не можна розглядати як тимчасове, ні друге, час, як сутнє»¹. Бачення сучасного такою ж мірою залежить від сприйняття минулого, як і від прогнозування майбутнього. Соціальний час «тече» від майбутнього через сучасне з минулого. Тому при прогнозуванні найближчого майбутнього недостатньо враховувати лише минуле і сучасне, необхідно насамперед зважати на віддалене майбутнє. Метод екстраполяції від минулого й сучасного в майбутнє є не досить адекватним для соціальних процесів. Більш релевантним є використання методу інтерполяції, коли за минулим, сучасним та віддаленим майбутнім прогнозується найближче майбутнє. У цьому контексті ідею «кінця історії» можна розглядати не лише в парадигмі суто лінійного соціального часу, а й на засадах циклічної концепції, як початок нового глобального соціального циклу. Постмодерн не стільки виявляється новою історичною епохою, скільки часом інтенсивного прояву суспільних і природних проблем нової якості.

Поступово вичерпується потенціал модерної історичної епохи, яка вирішувала соціальні завдання, поставлені за доби Великої французької

революції кінця XVIII ст. При цьому посттрансформаційний період, який настане приблизно з другої половини XXI ст., здебільшого буде спрямований на соціально-психологічне продукування нових сенсів різних видів діяльності. Проте варто пам'ятати про стохастичність, тобто не-прогнозованість зовнішніх впливів на розвиток системи. Особливо слід звертати увагу на нестабільність перехідних форм. Саме періоди фазових переходів продукують величезний потік інформації, навантажений різними сенсами.

Надлишок інформації небезпечний, оскільки втрачається цілісне бачення ситуації. Зокрема, професор Вільного університету Берліна Ю. Кочка писав, що «класична історична наука розвивалась навколо досліджень національної історії як обґрунтування національно-історичного простору, віддаючи пріоритет у дослідженні племінним впливам, мотивам та енергіям»². Натомість наднаціональна європейська історія є не просто сумою національних історій, а передусім транснаціональною історією різних європейських регіонів. Зазначену європейську мета-історію доцільно досліджувати в контексті історичної семіотики та історії понять.

Класичними для історіографії історії понять є праці німецького історика Р. Козеллека. У монографії «Часові пласти» він показав, як значення ключових понять для політичного дискурсу, таких як «революція», «криза», змінюються в залежності від політичної прагматики³. Р. Козеллек узагальнив свою концепцію взаємозалежності політичних понять від перебігу соціальної історії у монографії «Історія понять. Дослідження щодо семантики та прагматики політичної і соціальної мови». У цій праці він довів, що філософська чіткість у гегелівському розумінні понять сформувалась за доби європейського Просвітництва, але надалі зазнала змін, зважаючи на перебіг історії XX століття⁴.

Глобалізація поставила питання транснаціональної відкритості історичної науки. Європейська історія є відкритою транснаціональним інтелектуальним та концептуальним впливам. Зазначена традиція бере початок ще з середини XX століття, коли відбувався розквіт школи Анналів. Заперечуючи «штучний розтин» людини, французький історик М. Блок закликав вивчати людину в єдності усіх її соціальних виявів. Дослідники «школи Анналів» задекларували прагнення повернути історичному знанню втрачений гуманізм. Існування в умовах гетто здебільшого звільняє індивіда від твердих моральних зобов'язань перед суспільством. За таких умов моральне самозбереження людини або цілої людської спільноти є швидше виключенням, ніж правилом. Руйнація довіри між людьми, свідоме ігнорування потреби партнерства й консенсусу стають доконаним історичним фактом в сучасних глобалізаційних умовах.

У реальній історії одночасно присутніми є численні динамічні, але не синхронізовані, з різним часом розвитку, автономні щодо одне одного процеси, а також хронологічно одночасні їм процеси в інших сферах розвитку, що перебувають у стабільному періоді. Своєю чергою методологічні прийоми дослідження різняться в залежності від типу свідоцтв. Історик не просто дивиться на подію поглядом, спрямованим із сьогодення в минуле, а й внутрішньо трансформує об'єкт опису. Історикові притаманно виходити з принципу невідворотності того, що відбулося. Унаслідок цього в історію об'єктивно вводиться геть чуже їй поняття «кінцевої» мети та ігнорується той факт, що саме випадок є фундаментом історії, коли люди творять, не усвідомлюючи цього, історію, якої вони не хотіли.

Звичайно, будь-яка соціальна взаємодія реалізується у просторі та часі. Причому соціальна взаємодія має специфіку для кожного історичного періоду. Стрімка віртуалізація буття в глобальному середовищі призводить до того, що історичний досвід починає втрачати свою безумовну соціальну значимість.

Загалом у контексті постмодерного виклику історії йдеться насамперед про постмодерн як суто філософське поняття. Філософський постмодерн розглядається як симптом кризової свідомості, яка висуває тезу кінця сучасності як своєї версії християнської ідеї кінця часу.

Відомо, що досі відсутня єдина теорія постмодерну. Він єдиний лише в одному, а саме: запереченні проєкту Просвітництва, руйнуванні Великих просторів та запереченні Великого історичного часу. Тому все частіше починає здаватися, що Середньовіччя закінчилось лише в підручниках.

Постмодерн ставить під сумнів неминучість і можливість соціального прогресу. Відроджується постулат про неможливість пізнати історію. Проте антисистемна та антиєрархічна ідеологія постмодерну як насамперед інтелектуального явища руйнує межі культур та історичних епох. Втіленням цих тенденцій є європейське мистецтво.

Мистецтво формується в певний історичний період і є невіддільним від повсякденного життя. Античні греки вважали красивим те, що було схоже на реальність. Світ втрачав гармонію, людина не відчувала себе його частиною. На відміну від греків, які спрямовували свої зусилля на створення образу ідеальної людини, римляни більше любили реальність і саме її зображували впродовж своєї історії. Художники активно використовували символи, зображаючи ідеї через конкретні образи. Перетворювати метафори на чіткі образи, руйнуючи в такий спосіб уявлення про предмет, почали художники сюрреалісти, першим із яких вважається І. Босх. Дюрер одним із перших створив образ світу без людини —

пейзаж. Більшість предметів на голландських картинах мали символічне значення, яке було зрозумілим освіченим громадянам. У місті Лейден у XVII столітті в університеті була створена книга з символіки та емблематики. У романтиків пейзаж перестав бути фоном для сюжету, ставши відображенням внутрішнього стану героїв⁵.

Британський історик Т. Джадт у транснаціональній історії післявоєнної Європи наголосив, що Європа після 1945 р. — це «історія послабленої Європи», яка «не могла самотужки позбутися фашизму, як і не здатна була без зовнішньої допомоги стримувати комунізм». «Протягом подальших десятиліть XX століття відбувся занепад «великих наративів» європейської історії», зокрема, «після 1989 року в Європі не було всеохопного ідеологічного проекту з правого чи лівого крила політичного спектру», коли «на зміну колишнім амбіційним європейським ідеологіям минулого прийшла скромна європейська модель»⁶. Зазначимо, що семіотичне розуміння згаданої європейської моделі спирається на всю європейську історію, починаючи від часів грецької та римської античності, європейського соціокультурного Відродження та європейського Просвітництва. Ця європейська модель є символом європейського модерну. Тому й «скромність» цієї моделі семантично є багатосмисловою. Зокрема, на думку німецького соціолога Н. Лумана, семантика самостійного опису європейської політичної системи залишається складною⁷.

На українському ґрунті, на думку Я. Грицака, в XIX ст. відбувалася «підміна тверезого політичного аналізу літературними образами й метафорами. Від цього страждала не лише українська політика — страждала й українська література. Багато з літературних творів читалися як замасковані політичні програми»⁸. Проте за відсутності легального українського політичного життя тоді інакше й бути не могло. Отже, історична семіотика допомагає адекватно розуміти смисли складних соціально-історичних процесів європейської та національної історії.

Метою цієї статті є концептуалізація понятійного апарату, який використовується в семіотичних дослідженнях європейської історії.

Слова мають магічну силу у формуванні історії. У індивідуальній і колективній свідомості утворюються інформаційні структури, які працюють на засвоєння нової інформації. Часто індивід і суспільство живуть бажанням, аби реальність працювала відповідно уявленням про неї. Усе надто нове не сприймається. Інформація розвивається в індивідуальній і колективній свідомості. Будь-яка подія починається на інформаційному рівні. Одного разу потрапивши у свідомість, інформація залишається там назавжди, розвиваючись і набуваючи нових характеристик. Проте люди зберігають лише ту інформацію, яка є корисною для їхнього світогляду. Як ми сприймаємо інформацію, тим вона для нас є.

Історичний наратив складається з багатьох семантичних складових інформаційних потоків. «Гуманітарна наука, — зазначав Ж. Бодрійяр, — може бути тільки наукою про смисл та його порушення»⁹. Відповідно інноваційна складова гуманітарної науки складається з пошуку нових смислів «давно відомих подій», а також сучасних подій будь-якої тривалості.

У 1979 р. Ж.-Ф. Ліотар у праці «Стан постмодерну» визначив поняття «постмодерн» як дух часу¹⁰. Він запропонував концепцію уявного й символічного як інструменту критики філософії суб'єкта. Відомий італійський семіотик У. Еко зазначав, що метою постмодерну є деконструкція реалізму та ірреалізму, формалізму і змісту, елітарного й масового мистецтва. В 1974 р. у Мілані У. Еко провів перший міжнародний конгрес із семіотики. Він активно друкував наукові праці, зокрема, «Відкритий твір» (1962), «Відсутня структура» (1968), «Трактат із загальної семіотики» (1975), «Інтерпретація і надінтерпретація» (1995), «Семіотика і філософія мови» (1997). У 2006 р. вийшла остання збірка «Кроком рака. Гарячі війни та медійний популізм». За семіотикою ознаки сприймаються як щонайменше діалектичне співвідношення між характерним та визначеним, що зумовлює його функціональність у синтаксичній, семантичній та прагматичній кореляції, у такий спосіб формується відповідне значення.

У ХХ столітті де-факто вичерпалися основні рушійні сили модерну: антропоцентризм, індивідуалізм, раціоналізм, лібералізм, віра у всемогутність раціонального і свободу особистості. Характерними рисами постмодерну є змішання реальності та ілюзії, затвердження ігрового принципу. Задіяний принцип негативної репрезентації як суцільна симуляція. Речі, слова — це завжди знаки. Постмодерн робить цінністю те, що перебуває на межі реального й міфічного. Час стає цілісністю, в якій сумісні минуле, сучасне і майбутнє. Основне поняття постмодерну — це невизначеність смислу, меж.

Постмодернізм здійснює деконструкцію порядку й канону. Він є гібридною формою стилів і жанрів. Постмодерн говорить про смерть суб'єкта. «Я» перестає бути центром думки й переживання, воно не може бути визначене, адже завжди перебуває в пошуках себе й може бути репрезентоване тільки через Іншого. Однак пізнати Іншого теж помилкова задача, адже в основі людської психіки перебуває несвідоме. Онтологія постмодерну стає гібридними псевдоподіями. Ж. Дерріда заперечив існування першопочаткового смислу¹¹. Боротьба проти Єдиного й Цілого як символів модерну дезінтегрує особистість і культуру.

Зокрема, класик французької семіотики Р. Барт зазначав, що текст тягне за собою шлейф уявного. Текст не гармонізує співіснування смис-

лів. Текст можна читати та не брати до уваги волю його автора. Текст пізнається через своє ставлення до знаку. Такий текст не має ні кінця, ні початку, ні лінійної впорядкованості, ні наративної структури. Текст має діахронну глибину, це культурна пам'ять твору. Дерріда наголошував, що світ — це текст. Текст — єдина можлива модель реальності. Історія для М. Фуко — це найбільш масштабний прояв людського безумства, тотальна гра несвідомого.

За Ліотаром під постмодерном можна розуміти недовіру до мета-розповіді. Мета-текст Ліотар розуміє як схеми пояснення, які організують суспільство. Образ (копія) схожий з оригіналом, але симулякр далекий від свого першоджерела. Ж. Дельоз розглядає симулякр як знак, який заперечує як оригінал, так і копію¹².

Своєю чергою, Ж. Бодрійяр наголошував, що симулякр розмиває межу між реальністю та уявним. Симулякр — це об'єкт, за яким немає ніякої реальності¹³. Постмодерн — це описання світу, в якому немає знання. Модерн виправдовує технократичний підхід до суспільства й визначає моду на інновації. Зазначені інновації продукують виникнення епістемічних співтовариств (наукових шкіл), які є носіями спеціалізованого наукового знання, здатного впливати на формування політичного курсу.

Мета-історія — це спроба створити універсальні часові моделі на основі всесвітньої історії, що мінімізує роль людського чинника в історії. Проте варто залишатися на засадах відмінностей між минулим і сучасним, дотримання історичного контексту та сприйняття історії як процесу. Постмодерн веде до анти-інтелектуального перед-модерного мислення. Семантичні межі між категоріями розмиваються, вони гнучкі, відкриті до змін та адаптуються до постійних трансформацій. Отже, розглянемо основні тлумачення понятійного апарату семіотику новітньої європейської історії.

Семіотичне знання може спиратися на авторизацію як легітимацію з посиланням на авторитет, традиції, закон. Моральна легітимація ґрунтується на основі системи цінностей. Раціоналізація — це легітимізація за рахунок знань та аргументів. Міфотворчість — це легітимізація за рахунок нарративів про минуле або майбутнє. Суттєвим інструментом впровадження міфу в буття може бути акронім як аббревіатура, яка утворюється з початкових літер, частин слів або ідіом, які висловлюються як єдине слово, а не за літерами.

Габітус — основне поняття теорії П. Бурд'є, яке тлумачиться як система набутих схем, які функціонують на практиці як категорії сприйняття та оцінювання, як принцип розподілу за класами, одночасно як організований принцип дії. Габітус властивий різним соціально-історичним суб'єктам.

Дискурс визначається як серія контексно-залежних семіотичних практик, є соціально сконструйованими та пов'язаними з аргументацією. Дискурс (від лат. «розмова про щось») характеризується єдністю мовлення та соціальної ситуації, в якій воно відбувається. Дискурс складається з перебігу мовлення, його передумов, обмежень та результату. Акт мовлення можуть супроводжувати невисловлені цілі й наміри.

Французький філософ М. Фуко у праці «Порядок дискурсу» (1971) розглядав дискурс як сукупність висловлювань, які належать до однієї формації (наприклад, економічний дискурс, тощо). Із філософського погляду дискурсивне може вживатись як синонім раціонального мислення. Дискурс фактично є мовою, зануреною в життя. Зазвичай, після свого закінчення дискурс перетворюється на текст. Своєю чергою, імплікатура — опосередкована частина тексту, коли інформація присутня в тексті у прихованому вигляді (адресат робить висновок сам), те, що малось на увазі на противагу тому, що сказано, тобто експлікатури.

Поняття «конотації» пов'язане з сумарним значенням слова як оповіді, так і її емоції. Конотації — це додатковий смисл, який соціум приписує звичайному знаку (символу). Конотацією терміна є набір властивостей, що їх посідають усі об'єкти з розширення терміна.

Символом, зазвичай, є знак, сутність у творі, яка позначає іншу сутність. Знаками (символами) можуть бути об'єкт, зображення, текст, слово, що замінює собою деяке інше поняття. Символи як знаки вказують на певні ідеї або інші абстракції. Символи у внутрішньому своєму сенсі несуть із собою цінності.

Метафора — це перенесення ознак одного предмета чи явища на інший на основі їхньої схожості (наприклад, «хвіст потяга»). Метафоричним може бути мислення, яке образно пізнає світ. Метафори можуть прислужитись у процесі формування нових понять. Вони виконують функції спілкування, пізнання, естетичного сприйняття світу. Походження метафор може бути індивідуально-авторським, образним, персоналізованим. Метафори використовують феномен метонімії як перенесення назви з одного предмета або явища на інший предмет на основі суміжності.

Плітки виникають у мовних актах, коли порушуються дискурсивні норми й коди. Зазвичай, плітки — це особлива, здебільшого недостовірна інформація, що розповсюджується переважно в усній формі. Це своєрідна мережа «довірливих повідомлень». Поява пліток обумовлена важливістю інформації, яка поширюється за умов невизначеності. Найчастіше плітки бувають «плітками-бажаннями», «чутками-страховиськами», «агресивними плітками». За своїм походженням вони можуть бути абсолютно недостовірними, мати окремі елементи правдоподібності, тощо. З пліт-

ками працює пресуппозиція. Пресуппозиція — компонент смислу речення, який має бути достовірним задля того, аби речення не сприймалось як семантично аномальне або недоречне в цьому комунікаційному контексті. Пресуппозиція — семантичний компонент, який забезпечує наявність смислу у твердженні. Пресуппозиція може розумітись як апріорне знання, фонове знання. Вона може бути взагалі не висловлена та залишитися у свідомості читача. Регістр — система відбору мовних засобів у залежності від соціальної ситуації. Троп — це мовний зворот, що реалізується на рівні слова чи словосполучення. Найпростіший приклад тропа — це порівняння. Симулякр, за Ж. Бодрійяром, є помилковою подобою, умовним знаком будь-чого, який функціонує в суспільстві як сурогат (замінник) справжнього, як знаки соціальних відносин¹⁴. Текст — це група речень, яка є завершеною смисловою єдністю. Ознаками тексту вважається цілісність, зв'язаність логіки викладу інформації, завершеність. Текст є середньою ланкою в комунікативному зв'язку між автором та читачем. Своєю чергою читач інтерпретує текст, тобто тлумачить його смисл, виходячи з власного світобачення. В залежності від цього світобачення виникають різні контексти, тобто логічно завершені частини тексту із закінченою думкою.

Топос — це аргумент або загальне твердження. На думку Аристотеля, топоси пов'язані з точкою зору, що може бути прийнята більшістю людей, яка віддзеркалює традиційні, але не обов'язково істинні знання. Оскільки історія вчить, що конкретні дії мають конкретні наслідки, то треба виконати або не допустити виконання певних дій у певній ситуації, яка відповідає наведеній історичній аналогії.

Цензура спрямована на встановлення маніпулятивного контролю інформаційного поля. Особливість тоталітарного режиму — ніхто не має права на нейтралітет. За Дж. Гленном, «це маніпулювання інформацією, якій довіряє об'єкт, без відома об'єкта, щоб об'єкт ухвалив рішення проти своїх інтересів, але в інтересах того, хто веде інформаційну війну»¹⁵.

Фрейми (від англ. “frame” — рамка) — це залежність сприйняття інформації від її контексту. Змінюючи форму подачі інформації, можна керувати її контекстом і завдяки цьому впливати на її сприйняття. Наприклад, відома маніпуляція за допомогою переведення фрейму з робочого на особистий. Під фреймами можна розуміти точки зору в соціальній комунікації. Свідомість, зазвичай, реагує на контекст того, що відбувається, а не на саму ситуацію.

Історичне визначення культури наголошує на важливій ролі соціально-історичного спадку, відповідної традиції. Нормативний підхід до культури виокремлює специфічний спосіб життя особистості, детермінований її соціокультурним оточенням. Культурні цінності певних соціаль-

них груп зберігають та відтворюють соціальні інститути, які формують генетичний код культури. Загалом під культурою також розуміють поведінку, якій людина навчилась упродовж всіх етапів своєї соціалізації. Культура — це також організація різноманітних феноменів за допомогою використання певних символів.

Отже, культура є невід’ємною від людини як соціальної істоти. Тому не може бути суспільства без певної культури, так і культури без суспільства. Зміна соціокультурних меж пов’язана насамперед із трансформацією відповідних архетипів, тобто своєрідної закодованої часово-просторової моделі певного соціального організму. Зрозуміло, що на цей надзвичайно складний процес історія мусить витратити доволі багато часу.

Важливим чинником соціокультурної ідентифікації завжди була національна валюта. Символом формування нового гомогенного простору є спільна грошова одиниця євро. Про збереження сталих соціокультурних бар’єрів свідчить досить складний процес розробки дизайну цієї валюти. Спочатку пропонувалося розмістити на банкнотах зображення батьків об’єднаної Європи та виокремити місце для національної символіки. Однак зрештою ці ідеї не були прийняті, оскільки такий підхід міг би закріпити домінуюче становище провідних країн-членів Європейського Союзу та негативно вразити почуття «малих народів». Після гострих дебатів був обраний варіант своєрідного «соціокультурного компромісу». Було вирішено на купюрах євро зображувати логотипи архітектурних стилів Західної Європи, при чому репрезентувати не конкретні будівлі, а окремі деталі, характерні для різних епох: класицизм, романтизм, бароко, рококо, модерн.

Отже, соціокультурний вектор європейської інтеграції залишається найменш просунутим із суто об’єктивних причин, пов’язаних із особливостями національного історичного розвитку. У сучасному Європейському Союзі зберігається соціокультурна вісь Північ-Південь. Тобто Скандинавські країни, які не зазнали прямого впливу античної культури, на відміну, наприклад, від італійців, іспанців, греків, певною мірою французів та німців, досить відчутно відрізняються за своїм менталітетом від Середземноморських країн, які своєю чергою за цим критерієм досить суттєво відрізняються від британців. Невипадково важливим напрямком європейського інтеграційного процесу є формування так званих європейських регіонів, які по суті є еманациєю глибинних соціокультурних меж на рівні локальних територіальних об’єднань.

На Південному Сході Європи виділяються Балкани як традиційне перехрестя соціокультурних впливів різних цивілізацій — Європи та Близького Сходу. Внаслідок цього в умовах перехідних історичних

періодів тут формуються центри напруги, які, вибухаючи, на тривалий час перерозподіляють зони впливу між різними народами, країнами та цивілізаціями.

«Європейський Союз — об'єднання держав з різним минулим. Держав, які часто воювали між собою. Держав, список взаємних претензій між якими великий. До об'єднання кожен приходив зі своїми болями та героями, яких часто діаметрально протилежно сприймали інші», — зауважує В. В'ятрович¹⁶. Аби зберегти минуле, треба творити щось нове. Це один із законів життя. Минуле перестало розділяти європейців, коли вони почали творити спільне майбутнє. Щоби щось змінилося, потрібно підготувати передумови, позбутися помилкових переконань і старих звичок. Можливості не даються про запас. Вони з'являються після ухвалення внутрішнього рішення. Сила наміру відкриває шляхи для його реалізації.

«Після 1989 р., — пише британський історик Т. Джадт, — у Європі не було всеохопного ідеологічного проєкту з правого чи лівого крила політичного спектра. На зміну колишнім амбіційним європейським ідеологіями минулого століття прийшла скромна «європейська модель»¹⁷.

Зазначимо, що самосвідомість епохи модерну спиралася на досягнення економіки та класичної соціології, котрі пропагували цінності єдиного універсального прогресу для всього людства. Натомість самосвідомість постмодерну ідентифікується на принципах культурної антропології та етнології, тобто наук, які наголошують на неоднорідності соціокультурного поля людства. Подібні методологічні засади дають підстави заперечувати ідею суспільного прогресу як плоду діяльності всього людства. У такий спосіб руйнуються засади соціокультурного проєкту Просвітництва, пов'язані зі створенням єдиного Великого простору та єдиного вектора Великого історичного часу. Навпаки, акцент робиться на різноманітності соціокультурних просторів, чий розвиток позбавлений спільного сенсу. Тепер прогресивний історичний процес оголошується монопольною прерогативою західної цивілізації, чий шлях ідеолог атлантизму С. Гантінгтон називає не універсальним, а унікальним. Фактично визнається, що глобальна цивілізація не може виникнути шляхом плюралістичного розвитку, спрямованого до спільного майбутнього різних локальних цивілізацій. Робиться висновок, що цей шлях можна пройти лише користуючись цінностями західної цивілізації.

Взаємозалежність між соціальною глобалізацією та зміною антропологічної парадигми проявляється у формуванні засад постіндустріальної цивілізації. Причому йдеться не про суто нові технології, знання, а про трансформацію самої людини, набуття нею якісно нової постматеріальної мотивації. Все має і зворотній бік. Наприклад, світлини утримують у

суспільній свідомості справжній образ. Проте технологічні можливості тепер дають можливість фальсифікувати будь-які зображення. Символи можуть продукувати потужні стереотипи, здатні впливати на соціальну реальність. Історична семіотика працює зі стереотипами сприйняття знаків і символів, декодує їх та адаптує для наукового використання. Критика позитивізму й особливо Просвітництва за доби «постнекласичних» підходів до осмислення суспільних феноменів обмежує потенціал здорового оптимізму, вільного від ілюзій, тим паче від віри в диво. За цих обставин здається, що оптимістами можуть бути лише «диваки», або «дивакувати» індивідууми. Німецький філософ М. Гайдеггер найбільшим дивом уважав буття взагалі. Людина розумна формувалася переважно неусвідомлено у процесі відкриття оточуючого середовища, завдяки цьому накопичувалися зайві з погляду біології, але важливі для культури властивості до конструювання символічної картини світу. Людський світ є не лише частиною космологічного або пізнавального світу спостерігача, а й «річчю в собі», адже він завжди відносний щодо спостерігача, який надає смисл оточуючому середовищу. Понятійний апарат семіотики європейської історії покликаний краще усвідомити цей факт як висхідну точку тлумачення різних смислів.

¹ Heidegger M. *Sein und Zeit*. Berlin, 1997. S. 44.

² Kocka J. *Sozialgeschichte im Zeitalter der Globalisierung*. *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*. 2006. N. 4. S. 315.

³ Koselleck R. *Zeitschichten. Studien zur Historie*. Frankfurt am Main, 2000. 400 s.

⁴ Koselleck R. *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main, 2006. 569 s.

⁵ Davies N. *Europe: A History*. New York: Harper, 1998. S. 318.

⁶ Джадт Т. *Після війни. Історія Європи після 1945 року*. Київ, 2020. С. 26.

⁷ Luhmann N. *Staat und Politik. Zur Semantik der Selbstbeschreibung politischer Systeme*. *Politische Theoriengeschichte*. Opladen, 1984. S. 99–125.

⁸ Грицак Я. *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ, 2021. С. 187.

⁹ Genosko G. *Baudrillard and Sings*. London: Routledge, 1994.

¹⁰ Lyotard J.-F. *Dialogs*. Paris, 2000.

¹¹ Derrida J. *The Post-Card: From Socrates to Freud and Beyond*. Paris, 1980.

¹² Michael H. Gilles *Deleuze: an Apprenticeship in Philosophy*. University of Minnesota Press, 2002.

¹³ Kellner D. *Jean Baudrillard: A critical reader*. Oxford: Basil Blackwell, 1994.

¹⁴ Genosko G. *Baudrillard and Sings*. London: Routledge, 1994.

¹⁵ В'ятрович В. *Нотатки з кухні «переписування історії»*. Київ, 2021. С. 506.

¹⁶ В'ятрович В. *Нотатки з кухні «переписування історії»*. Київ, 2021. С. 114.

¹⁷ Джадт Т. *Після війни. Історія Європи від 1945 року*. Київ, 2020. С. 26.

REFERENCES

1. Davies, N. (1998). *Europe: A History*. New York [in English].
2. Derrida, J. (1980). *The Post-Card: From Socrates to Freud and Beyond*. Paris [in English].
3. Genosko, G. (1994). *Baudrillard and Sings*. London [in English].
4. Gritzak, J. (2020). *Podolaty minule: globalna istoriya Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hardt, M. (2002). *Gilles Deleuze: an Apprenticeship in Philosophy*. Minnesota [in English].
6. Heidegger, M. (1997). *Sein und Zeit*. Berlin [in German].
7. Kellner, D. (1994). *Jean Baudrillard: A critical reader*. Oxford [in English].
8. Kocka, J. (2006). Sozialgeschichte im Zeitalter der Globalisierung. *Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken*, 4, 315 [in German].
9. Koselleck, R. (2006). *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main [in German].
10. Koselleck, R. (2000). *Zeitschichten. Studien zur Historie*. Frankfurt am Main [in German].
11. Luhmann, N. (1984). Staat und Politik. Zur Semantik der Selbstbeschreibung politischer Systeme. *Politische Theoriengeschichte*. Opladen [in German].
12. Lyotard, J-F. (2000). *Dialogs*, Paris [in English].
13. Wiatrowitch, V. (2021). *Notatki z kuchni perepysuwannia istorii*. Kyiv [in Ukrainian].